УДК 930:327:94(73):(532)

Гребцов В.В., Міжнародний гуманітарний університет (м. Одеса)

Гребцов Владислав Володимирович (1977 р.н.). У 1999 р. закінчив відділення міжнародних відносин Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Кандидат політичних наук, старший викладач кафедри загальногуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса). Тема наукового дослідження: *"Україна і міжнародні відносини на Близькому Сході на сучасному етапі історичного розвитку"*.

"Доктрина Картера" як початок нової політики США в Перській затоці: аналіз американської історіографії

Публікація присвячена дослідженню сприйняття політичних процесів у регіоні Перської затоки в першій половині 80-х років XX століття політичним істеблішментом і провідними науковцями США, висвітленню оцінки ними найнебезпечніших загроз регіональній стабільності і американським інтересам у регіоні.

The paper investigates the US political establishment and scientific elite perception of political processes in the Persian Gulf region in the first half of 1980s; it provides analysis of their estimations of the most dangerous threats to the regional stability and national American interests in the region.

За сучасних умов, коли відбувається трансформація більшості сталих, сформованих принципів, які заклали підвалини норм міжнародного права XX століття, роль регіону Перської затоки у світовій системі міждержавних відносин надзвичайно зросла. Саме тому важливість вивчення регіональних процесів та їхнього взаємозв'язку з процесами глобальними не піддається сумніву провідними діячами історичної науки як у нашій країні, так і за її межами. Дана публікація має на меті провести аналіз оцінок історичної думки США стосовно однієї з фундаментальних концептуальних розробок Вашингтона, яка призвела до активізації американської політики в регіоні Перської затоки; принципи її до цього часу не втратили актуальність для американського керівництва. Така спроба у вітчизняній історичній літературі робиться вперше.

Основоположним документом, що визначив напрям політики США в Перській затоці на початку 80-х років, стала "доктрина Картера", сформульована президентом США Дж.Картером у своєму традиційному зверненні до Конгресу "Про становище країни" від 23 січня 1980 року. Це послання значною мірою було присвячене регіону Близького Сходу загалом і Перської затоки зокрема. Доктрина стверджувала тезу про агресивність Радянського Союзу, що зросла в останні роки; інтервенція радянських військ до Афганістану розглядалася як просування до нафтових родовищ Перської затоки, спроба встановити свій контроль над цим районом. У зв'язку з цим Вашингтон, підкреслюючи виняткову значущість для економіки Заходу нафтових ресурсів регіону Перської затоки, проголошував його зоною своїх життєво важливих інтересів, які має захищати спеціально створений підрозділ збройних сил – сили швидкого розгортання (реагування). Їх пропонувалося використати у випадку, якщо країни – постачальники нафти з

зони Перської затоки, дружні США, зазнають агресії ззовні або стануть жертвами спровокованих зовнішніми силами заворушень. На закінчення говорилося, що США не прагнуть "нав'язати іншим свою систему і свої інститути", але хочуть "підтримати зусилля інших націй створити свої власні інститути таким чином, щоб вони відповідали нездоланному прагненню людей до свободи і справедливості" [1].

Очевидно, що "доктрина Картера" була спрямована передусім проти СРСР, дії якого, на думку Вашингтона, становлять найбільшу загрозу національним інтересам США та їх союзників у Перській затоці, а також дружнім їм країнам цього регіону – Саудівській Аравії, Бахрейну, Катару, Кувейту, Об'єднаним Арабським Еміратам (ОАЕ) й Оману.

Реакція американських аналітиків на проголошення "доктрини Картера" була неоднозначною. У початковий період обговорення на її адресу нерідко висловлювалися критичні зауваження. Так, авторитетні періодичні видання, порівнюючи нову доктрину з її попередницями, доходили висновку, що вона не несе в собі нічого принципово нового. У ній помічали риси, характерні для "доктрини Трумена". Але на відміну від Трумена, на думку політичних оглядачів тижневика "Ньюсвік", Картеру буде набагато важче реалізувати задумане. По-перше, у США та їх союзників немає переваги у військовій силі в цьому регіоні. По-друге, помірковані країни затоки, яких США зобов'язуються захищати, не збираються ідентифікувати свою політику з американською. З багатьох питань їхня позиція співпадає з поглядом Вашингтона, але не настільки, щоб погодитися на розміщення військ США на своїй території [2]. Інші вбачали у "доктрині Картера" відродження концепції "масованої відплати" Ейзенхауера – Даллеса, яка втратила актуальність у сучасних умовах. Експерт з нафтових питань У.Леві, кажучи про практичну реалізацію "доктрини Картера", висловлює сумнів щодо здатності американських збройних сил досить ефективно реагувати на внутрішньополітичні конфлікти і зовнішні загрози для консервативних режимів Перської затоки. В інтересах США, на його думку, не нагнітати обстановку в цьому районі, а навпаки, сприяти зменшенню напруженості шляхом переговорів з Радянським Союзом і Китаєм. Крім того, важливе значення для безпеки регіону затоки має нормалізація відносин США з Іраном [3].

Однак, в цілому, більшість американських дослідників сприйняли "доктрину Картера" позитивно. Після тривалого періоду невдач у зовнішній політиці, переходу ініціативи в "холодній війні" до СРСР політична еліта США мала потребу в появі жорсткого зовнішньополітичного курсу, який відповідав амбіціям і можливостям наддержави. Поява "доктрини Картера" свідчила про поступову еволюцію політики Вашингтона в цьому напрямі. Тому критика положень даної доктрини переважаючою частиною дослідників США носила стриманий, конструктивний характер. Так, на думку Дж.Болла, який в минулому був заступником держсекретаря США, самі по собі сили швидкого розгортання не зможуть ефективно протистояти агресії. Вашингтону не треба діяти самостійно; тільки за допомогою Саудівського королівства він може контролювати цей район. Однак на нинішньому етапі американська політика відносно Саудівської Аравії недостатньо ефективна, щоб компенсувати підірвану довіру і престиж США в країнах Перської затоки. Тому необхідно в повному обсязі задовольняти запити Ер-Ріяда про постачання нових типів озброєнь, ігноруючи можливе незадоволення Ізраїлю [4]. Очевидно, що Дж.Болл не вважає за потрібне повністю відмовлятися від принципів "доктрини Ніксона", згідно з якою американські інтереси в регіоні мають захищатися не лише силами США, присутність яких повинна бути обмеженою, але й їхнім основним регіональним союзником.

Професор Колумбійського університету Дж.Хоревіц констатує близькість положень "доктрини Картера" і позиції президента Ейзенхауера з питань контролю над Середземномор'ям. Однак він не вважає цю концепцію помилковою. Дж.Хоревіц вказує, що іранська революція, яка покінчила з Іраном як зі "стабілізуючою" силою в цьому районі, і агресивні дії країн (Південного Ємену та Ефіопії), що підтримуються СРСР, становлять серйозну небезпеку для аравійських монархій. Для її подолання від уряду США потрібні: а) дипломатичні зусилля, спрямовані на зростання проамериканських настроїв у країнах Аравійського півострова; б) військова концентрація сил у зоні затоки. Однак він також не переоцінює можливості корпусу швидкого реагування, оскільки СРСР географічно розташований ближче до Перської затоки, що дає йому перевагу при використанні звичайних військ. Крім того, країни затоки не

забули погроз Вашингтона використати збройні сили у разі порушень ними постачання нафти в Сполучені Штати і схильні розглядати сили швидкого розгортання як інструмент тиску ради забезпечення цього постачання. Автор вважає, що СРСР і США успадкували в регіоні Близького і Середнього Сходу суперництво між Російською і Британською імперіями [5].

Цю тезу поділяють і інші американські вчені. Е.Латтвак бачить в СРСР єдину європейську імперію, що збереглася до цього часу, яка успадкувала традиції експансіонізму Російської імперії. США зобов'язані протидіяти радянському просуванню на південь внаслідок "життєвої" геополітичної і економічної важливості регіону Перської затоки [6]. Аналогічні погляди з приводу оточення зони затоки, що проводиться СРСР шляхом створення низки залежних від нього країн з метою реалізувати історичну спрямованість експансії Росії до "теплих морів", висловлює співробітник Інституту аналізу зовнішньої політики Р.Хенкс. Однак він визнає, що в регіоні Перської затоки існують численні проблеми, не пов'язані з радянською небезпекою, але такі, що також становлять загрозу інтересам Заходу. У зв'язку з цим Р.Хенкс особливо виділяє можливість введення арабськими країнами затоки ембарго на постачання нафти в знак протесту проти невирішеності арабо-ізраїльського конфлікту. У цьому випадку він навіть не виключає інтервенції США, але розглядає її як крайню міру [7]. Ч.Ван-Холлен, не заперечуючи важливості існування військ швидкого реагування, вказує, що перевага повинна бути віддана дипломатичним заходам впливу, бо необережне звертання до силового втручання спричинить ефект, зворотний очікуваному [8].

Привертає увагу те, що в роботах цих аналітиків, незважаючи на порівняну поміркованість їхніх поглядів, простежується визнання, що сили швидкого розгортання можуть бути використані не тільки (і навіть не стільки) проти СРСР, але і проти регіональних "партнерів" з числа аравійських монархій. Таким чином, "доктрина Картера" з моменту своєї появи сприймалася багатьма американськими спостерігачами як інструмент посилення впливу США в зоні затоки під ідеологічним прикриттям боротьби з радянською експансією. Цікаво, що відносно Перської затоки американська політологія акцентувала увагу не стільки на "комуністичній загрозі", скільки на "історичному прагненні" Росії до володіння цим регіоном, причому передумови до подібного прагнення визначалися складною комбінацією російських геополітичних інтересів і ментальної спрямованості.

Значна частина американських дослідників виступила з більш жорстких позицій, наполягаючи на пріоритеті військових заходів при реалізації "доктрини Картера". На думку директора Центру міжнародної безпеки (Вашингтон) Дж.Чорби, для успіху "силової політики" необхідно максимально розширити мережу військових баз США в регіоні Перської затоки [9]. Різке збільшення присутності американських військ у країнах регіону вважають невід'ємним елементом політики стримування радянської експансії, в тому числі із застосуванням сили, такі вчені, як С.Хантінгтон [10], М.Дейвіс [11], Р.Комер [12]. Представники інституту Гувера П.Дігнанн і Л.Ганн закликають енергійно використовувати силові методи не тільки для запобігання радянському вторгненню, але й проти місцевих арабських режимів у разі появи проблем із забезпеченням нафтою країн Заходу [13].

Як показує аналіз поглядів консервативного крила історіографії США, ці дослідники не проводять належного розмежування між інтересами країн затоки і американськими інтересами. За їхнім переконанням, ідея розміщення великих сил США в регіоні на основі гіпотетичної можливості агресії СРСР має бути позитивно сприйнята аравійськими монархіями, оскільки вона позитивно сприймається в самих Сполучених Штатах. Побоювання місцевих режимів про подвійну функцію сил швидкого розгортання американській адміністрації пропонується просто ігнорувати, хоча ці автори в тій чи іншій мірі визнають можливість їх використання для забезпечення безперебійного нафтового постачання.

На відміну від них Д.Ньюсом, колишній співробітник адміністрації Картера, вважає, що взаємна довіра консервативних арабських країн цього району і США один до одного досить велика. Незважаючи на нетривалі періоди деякого охолодження, які періодично виникають у двосторонніх відносинах і які пов'язані з підтримкою Вашингтоном Ізраїлю, зростанням цін на нафту і заявами американської адміністрації про можливість інтервенції, обидві сторони вкрай зацікавлені у співпраці і чітко усвідомлюють це. Монархіям затоки також відомо, що для проведення інтервенціоністської політики у США не вистачить ані можливостей, ані бажання [14].

Характерно, що на ранньому етапі існування "доктрини Картера" подібні прагматичні погляди серед її прихильників не набули широкого розповсюдження. Ймовірно, пояснення цьому полягає в ідеологічній трансформації політики США після приходу до влади Р.Рейгана. Поновлення "хрестового походу" проти комунізму вело до пошуку потенційних ворогів навіть там, де традиційно вплив Вашингтона був значно сильнішим за вплив СРСР.

В арабському світі нова доктрина США була сприйнята дещо скептично. Арабські вчені нерідко дотримувалися думки, що "доктрина Картера" не стала повною відмовою від "доктрини Ніксона", яка не виключала у разі необхідності використання американських військ (У.Харб [15]), і що в регіоні Перської затоки "не помітно нової політики, помітні нові засоби проведення колишньої" (Дж.Матар [16]). В монархіях затоки не вважали, що забезпечення безпеки в регіоні є компетенцією Вашингтона. Кувейтський оглядач А.Баха-ад-Дін бачить "силовий вакуум", що історично утворився в зоні затоки, який прагнуть заповнити держави-гегемони. Звідси виходить, що США і СРСР – рівнонебезпечні експансіоністські сили [17]. Вчені констатували також, що поняття "безпеки" затоки сприймається в США як безпека своїх інтересів у регіоні, передусім безперешкодний доступ до нафтових родовищ (М.Аль-Румайхи [18], І.Макляд [19], А.Гиляль [20]). З критикою "доктрини Картера" виступили й офіційні особи даних країн, які зазначали, що вона штучно абстрагована від пошуку шляхів розв'язання арабо-ізраїльського конфлікту (А.Х.Аль-Халіфа [21], С.Аль-Сауд, А.А.Хусейн [22]).

З середини 80-х рр. у політичній науці США спостерігається поетапна трансформація традиційного сприйняття СРСР як могутнього експансіоніста. Поступовий занепад Радянського Союзу виявився і в переусвідомленні західними політиками загрози його проникнення в район Перської затоки. А.Атертон-молодший, помічник держсекретаря з проблем Близького Сходу, вказував, що у першій половині 80-х рр. СРСР не зміг ефективно використати у своїх цілях жоден з близькосхідних конфліктів, в тому числі ірано-іракський, як і помилки Сполучених Штатів, яких вони припустилися в цей період [23]. Традиційно найбільш консервативну позицію відстоював Пентагон. Міністр оборони США К.Уайнбергер ще у 1985 р. наполягав на необхідності "стримування радянської агресії шляхом надання допомоги у забезпеченні безпеки та економічної підтримки" регіональним партнерам, перш за все Саудівській Аравії та Оману [24].

Однак твердження про "радянську агресію" у середині 80-х рр. вже виглядали дещо анахронічними для академічної науки США. Ш.Хантер визначає період до 1983 року як час, коли Вашингтон більше побоювався встановлення радянського впливу в Ірані, ніж безпосередньої небезпеки від наслідків впливу ісламської революції на регіон затоки [25]. Пізніше, в 1988 році, М.Гудмен, професор Національного військового коледжу, і К.Макгіфферт-Екедал, аналітик ЦРУ з питань близькосхідної політики СРСР, остаточно визнають, що сама теза про "радянську загрозу" перестала бути актуальною як по відношенню до інтересів США в Перській затоці, так і стосовно власне країн РСАДПЗ. Підтвердженням цьому є обмін посольськими представництвами між ними і СРСР [26]. Оцінюючи пріоритети політики СРСР на Близькому Сході в епоху правління М.С.Горбачова, директор близькосхідної програми при Раді з міжнародних відносин (Нью-Йорк) П.Джаббер на перше місце ставить встановлення дипломатичних відносин з монархіями Перської затоки і тільки потім – відновлення зв'язків з Єгиптом і зміцнення своєї ролі в арабо-ізраїльських контактах [27]. Великий резонанс викликало рішення Кувейту звернутися по допомогу у забезпеченні безпеки своїх нафтових танкерів не тільки до США, але і до СРСР. У зв'язку з цим деякі аналітики (П.Менсфілд [28], Ш.Хантер [25]) зазначають, що дружні відносини між Кувейтом і Радянським Союзом мають тривалу історію і що з усіх монархій затоки лише Кувейт проводив політику, відносно незалежну від Сполучених Штатів.

Поступова нормалізація відносин СРСР і монархічних країн Аравійського півострова була зумовлена новим етапом поліпшення радянсько-американських відносин. Тільки внаслідок цієї обставини на фоні прогресуючих кризових тенденцій в Радянському Союзі історіографія США в більшості своїй визнала застарілою антирадянську спрямованість "доктрини Картера". Однак принципові положення цієї доктрини, що стосуються регіону Перської затоки, міцно увійшли у свідомість як американських наукових кіл, так і політичного істеблішмента. Базис сучасного ставлення Вашингтона до регіону Перської затоки було закладено саме після її проголошення.

Література

1. Weekly Compilation of Presidential Documents. – 1980. – January 28. – P. 197-198.
2. Carter Draws the Line around the Persian Gulf // Newsweek. – 1980. – February 4. – P. 8-10.
3. Levy W. Oil and the Decline of the West // Foreign Affairs. – Summer 1980. – Vol. 58, № 5. – P. 1007-1019.
4. Ball G.W. Reflections on a heavy year // Foreign Affairs. America and the World 1980. – 1981. – Vol. 59, № 3. – P. 490-492.
5. Hurewitz J.C. The Middle East: A Year of Turmoil // Foreign Affairs. America and the World 1980. – 1981. – Vol. 59, № 3. – P. 558-560.
6. Luttwak E.N. The Grand Strategy of the Soviet Union. – New York: St. Martin's Press, 1983. – P. 32.
7. Hanks R.J. Oil and Security in US Policy towards the Arabian Gulf – Indian Ocean Area // Oil and Security in the Arabian Gulf / Edited by A.M. Farid. – London: Croom Helm, 1981. – P. 48.
8. Van Hollen Ch. Don't Engulf the Gulf // Foreign Affairs. – Summer 1981. – Vol. 59, № 5. – P. 1068-1073.
9. Churba J. The American Retreat: The Reagan Foreign and Defense Policy. – Chicago: Regnery Gateway, 1984. – P. 219-220.
10. Huntington S.P. The Renewal of Strategy // The Strategic Imperative / New Policies for American Security / Ed. by S.P. Huntington. Cambridge, Mass.: Ballinger, 1982. – P. 1-52.
11. Davis M.T. Another Decade of Confrontation in the Middle East // The Future of the Conflict in the 1980s / Ed. by W. Taylor. – Lexington, Mass., Toronto: Lexington books, 1982. – P. 237-259.
12. Komer R.W. How to Prepare for Low-Intensity Conflict // The Future of the Conflict in the 1980s / Ed. by W. Taylor. – Lexington, Mass., Toronto: Lexington books, 1982. – P. 19-23.
13. Duignann P., Gann L. The Middle East and North Africa: The Challengers to Western Security. – Stanford, Cal.: Stanford Univ., Hoover Inst. Press, 1981. – P. 114.
14. Newsom D.D. Miracle or Mirage: Reflections on US Diplomacy and the Arabs // The Middle East Journal. – Summer 1981. -Vol. 35, № 3. – P. 308-312.
15. Харб У.А. Аль-істратіджійя аль-амрікійя туджаг аль-халідж аль-арабій: масаліх сабіта ва сійясат мутагейіра // Аль-мустакбаль аль-арабій. – Нісан 1982. – № 38. – С. 44.
16. Матар Дж. Іадат таквім ас-сійяса аль-арабійя туджага аль-віляйят аль-муттахида: даава лі ль-хивар // Ас-сійяса аль-амрікійя ва ль-араб. – Бейрут: Марказ дірасат аль-вахда аль-арабійя, 1985. – С. 343.
17. Baha El-Din A. An Arab View of Superpower "Security" in the Gulf // Oil and Security in the Arabian Gulf / Ed. by A. Farid. – London: Croom Helm, 1981. – P. 97.
18. El-Rumaihi M. Oil and Security in the Gulf: An Arab Point of View // Oil and Security in the Arabian Gulf / Ed. by A. Farid. – London: Croom Helm, 1981. – P. 134.
19. Макляд І.С. Ас-сійяса аль-харіджійя ас-саудійя // Маджалят дірасат аль-халідж ва ль-джазірат аль-арабійя. – Нісан, 1982. – № 30.– С. 195.
20. Гиляль А. Амріка ва ль-вахда аль-арабійя. – Бейрут: Марказ дірасат аль-вахда аль-арабійя, 1989. – С. 222.
21. Can We Defend the Gulf? // Newsweek. – 1980. – February 4. – P. 12.
22. The Carter Doctrine's Acid Test // Newsweek. – 1980. – February 18. – P. 17.
23. Atherton Jr. A.L. The Soviet Role in the Middle East: An American View // The Middle East Journal. – Autumn 1985. –Vol. 39, № 4. – P. 706.
24. Report of the Secretary of Defence C.W. Weinburger to the Congress on the FY 1986 Budget, FY 1987 Authorisation Request and FY 1986-90 Defence Programms. – Washington (DC): GPO, 1985. – P. 230.
25. Hunter S.T. Post-Khomeini Iran // Foreign Affairs. – Winter 1989/90. – Vol. 68, № 5. – P. 146-147.
26. Goodman M.A., McGiffert Ekedahl C. Gorbachev's "New Directions" in the Middle East // The Middle East Journal. – Autumn 1988. –Vol. 42, № 4. – P. 579.
27. Jabber P. Forces of Change in the Middle East // The Middle East Journal. – Winter 1988. – Vol. 42, № 1. – P. 12.
28. Mansfield P. The Arabs. – New York: Penguin Books, 1990. – P. 335.

Надійшла до редколегії 23.02.2004 р.